

UZROCI PROGONSTVA I OBILJEŽJA HRVATSKIH PROGNAPIKA U KONTEKSTU IZBJEGLIČKOG PROBLEMA U SVIJETU

Vlado Šakić, Zora Raboteg-Šarić, Andreja Brajša-Žganec

Institut za primijenjena društvena istraživanja
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

UDK 314.745(497.5)
061.1 | 2:314.745

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 19. 5. 1993.

Usprkos činjenici da su rat i oružani sukobi najvećim dijelom uzrok ogromnog broja izbjeglica u svijetu, međunarodna zajednica koristi pravne definicije statusa izbjeglice zasnovane na konceptu individualnog progona, koje ne uključuju ovakav oblik izbjeglištva. Međunarodne organizacije uzdržavale su se od definiranja uzroka zbog kojih su ljudi prisiljeni napustiti svoje domove jer su željele djelovati kao nepolitični, striktno humanitarni akteri. Noviji pristupi razmatranju izbjegličkog problema u svijetu ukazuju na to da je tretiranje ovog problema samo sa humanitarnog gledišta neadekvatno, jer se time zanemaruje osnovno pitanje rata i mira, tj. uvjeta koji dovode do masovnog egzodusa ljudi. U radu se analiziraju osnovna sociodemografska obilježja populacije prognanika u Hrvatskoj. Predložena je analiza po najrelevantnijim obilježjima koja bi mogla poslužiti za učinkovitije planiranje pomoći prognanicima i organiziranje povratka u napuštene domove. Usporedbom narodnosne strukture prognanika iz okupiranih područja s narodnosnom strukturom stanovništva iz istih područja prije rata, pokazuje se kako je u tim područjima izvršeno etničko čišćenje nad nesrpskim pučanstvom. Problemi prognanika i izbjeglica u Hrvatskoj razmatraju se u okviru novijih pristupa tretiranju izbjegličkog problema u svijetu, prema kojemu je nužno ponajprije jasno definirati agresiju i rat kao uzrok izbjeglištva, a onda poduzimati političke, a ne samo humanitarne inicijative za rješenje tog problema.

Problem izbjeglištva fenomen je koji je, nažalost, sve više prisutan u svijetu i koji spada među najvažnije međunarodne probleme. Prema podacima Visokog povjereništva Ujedinjenih naroda za izbjeglice (UNHCR), 1985. godine službeno je registrirano 12.5 milijuna izbjeglica u svijetu (prema Camus-Jacques, 1989). Novije procjene pokazuju da je broj izbjeglica 1991. godine bio nešto veći od 16.5 milijuna¹ (Stein, Cuny, 1992). Usprkos desecima milijuna izbjeglica u ovom stoljeću, istraživanje ove problematike je sporadično, nesistematično i često usmjereno na izolirane probleme i pojedinačne slučajeve. Prilikom pojavljivanja problema većeg broja ljudi koji su prisiljeni napustiti svoje domove, dolazi do brzog reagiranja bez prethodnog planiranja, rade se privremeni programi da bi se odgovorilo na specifične poteškoće pojedinih osoba ili grupa. Uslijed toga, relativno je malo istraživanja koja sustavno analiziraju postojeće programe i pristupe ovom problemu ili sistematiziraju dosadašnja iskustva. Opće prihvaćeno gledište da su problemi izbjeglica jedinstveni, netipični, svojstveni određenoj zemlji iz koje dolaze, dovelo je do zanemarivanja znanstvenog pristupa ovom problemu. Nadalje, približno 90% od ukupnog broja izbjeglica u svijetu iz zemalja je u razvoju, a preko 90% njih ostaje u zemljama "Trećeg svijeta", bilo u vlastitoj državi ili u nekoj drugoj zemlji koja im je pružila azil. Najveći broj istraživanja ne odnosi se na ovu populaciju, nego na manji dio izbjeglica koji dolaze u europske zemlje ili u SAD, što ne reprezentira ukupnu populaciju izbjeglica (prema Stein, 1980). Osim toga, veći dio istraživanja, kao i aktivnosti niza vladinih i nevladinih organizacija, "reaktivnog" su tipa, tj. predstavljaju odgovore na potrebe izbjeglica, programe za ublažavanje njihovih psihosocijalnih problema ili za razvijanje znanja i vještina ljudi koji im pružaju pomoć. Kako navodi Baker (1983), ono što se ozbiljno ne istražuje jest odgovor na pitanja: Zašto su ljudi postali izbjeglice? Koji su osnovni uzroci izbjegličkih kretanja? Kako se oni mogu predvidjeti i spriječiti? Posljednjih godina sve više se ističe rat i politička nestabilnost kao uzrok velikog broja izbjeglica u svijetu. Postaje sve jasnije da problem izbjeglištva valja tretirati kao globalni problem čije rješenje zahtijeva međunarodnu odgovornost i akciju.

MEĐUNARODNO-PRAVNE DEFINICIJE STATUSA IZBJEGLICE

Međunarodna zajednica je definirala izbjeglice kao jedinstvenu kategoriju žrtava nepoštivanja ljudskih prava, kojima valja pružiti posebnu zaštitu i olakšice. Osnovna međunarodna definicija termina "izbjeglica" formulirana je u Konvenciji koja se odnosi na status izbjeglice prihvaćenoj 1951. godine u Organizaciji Ujedinjenih naroda. Konvencija definira izbjeglicu (refugee) kao osobu koja je izvan svoje države zbog realno utemeljenog straha od progona zbog rase, vjere, narodnosti, pripadništva određenoj društvenoj grupi ili političkog mišljenja i kojoj

¹

Izvor: U. S. Committee for Refugees, World Refugee Survey, 1991.

nije moguće, ili nije sama voljna, uslijed tog straha, koristiti zaštitu svoje zemlje ili se vratiti u nju.² Izbjeglice imaju pravo zatražiti azil ako dokažu političku prirodu njihovog zahtjeva prema međunarodno priznatim standardima za dobivanje statusa izbjeglice. Isto tako, vlasti zemalja koje su im pružile utočište ne bi ih smjele prisiliti da se vrata kući ako bi takvim postupkom bili dovedeni u opasnost od progona zbog političkih, rasnih ili ideoloških razloga.

Konvencija iz 1951. godine bila je rezultat pregovora između država zapadne Europe i odgovor na velik broj raseljenih ljudi u poslijeratnoj Europi, kao i na kontinuirani dolazak osoba koje su bježale od totalitarnih političkih režima u Istočnoj Europi. Stoga je ova Konvencija ograničila termin "izbjeglica" na osobe koje su bježale od progona u Europi prije 1951. godine.

Ubrzo nakon što je Konvencija stupila na snagu i nakon što je osnovan Ured Visokog povjereništva UN za izbjeglice, bilo je jasno da se ne mogu ignorirati velike grupe izbjeglica u područjima svijeta izvan Europe. Tijekom šezdesetih i početkom sedamdesetih godina javljaju se velika izbjeglička kretanja na afričkom kontinentu. Oni su posljedica antikolonijalnih ratova, osamostaljenja i ostvarenja nezavisnosti afričkih država. U isto vrijeme, velik broj naroda "Trećeg svijeta" bježi od represivnih i siromašnih režima i dolazi u Europu i Sjevernu Ameriku. Sve jača svijest o tome da izbjeglice postaju veliki svjetski problem i nemogućnost Konvencije da pruži efikasan okvir za tretman osoba koje nisu europske izbjeglice, dovela je do pregovora i potpisivanja Protokola iz 1967. godine, koji je uklonio vremenska i geografska ograničenja Konvencije o statusu izbjeglica (Loescher, 1989).

Usprkos činjenici da su kretanja izbjeglica u tom periodu većinom bila posljedica oružanih sukoba, navedena međunarodno pravna definicija statusa izbjeglice ne uključuje rat ili oružane sukobe kao uzrok izbjeglištva. Isto tako, izbjeglicama se ne smatraju osobe koje nisu prešle međunarodne granice, tj. one koje se nalaze u zemlji svoga državljanstva. Afričke zemlje su razradile svoj vlastiti pristup koji se odnosi na njihovo područje da bi se sučelile s ovim problemima. Organizacija Afričkog jedinstva je 1969. godine prihvatila Konvenciju o specifičnim aspektima problema izbjeglica u Africi kojom se status izbjeglice pruža osobama prisiljenim napustiti svoje domove zbog izvanjske agresije, okupacije, strane dominacije ili događaja koji ozbiljno narušavaju javni red (Coles, 1989).

Izbjeglički status se, prema međunarodnom pravu, priznaje osobama koje su prešle međunarodne granice, tj. onima koje su izvan svoje domovine. Za osobe koje se nalaze u zemlji svog državljanstva navodi se termin "interno raseljene osobe" (*internally displaced*), a međunarodna zajednica se uzdržava od poblizeg definiranja stanja u njihovoj zemlji i uzroka zbog kojih su morali napustiti

²

Članci 1, 31, 32 i 33 Konvencije navedeni su u: J. Horvath-Lindberg i D. Miserez (Eds.) Working with Refugees and Asylum Seekers, League of Red Cross and Red Crescent Societies, 1991, Geneva, Switzerland (Annex 1 – Extracts from 1951. Convention Relating to the Status of Refugees).

svoje domove. To je odraz tradicionalnog pristupa zapadnih zemalja problemu izbjeglištva sa stanovišta pružanja azila i ograničavanja imigracije kao i interesa razvijenijih zemalja kojima je prikladnije tretirati najveći dio velikog broja izbjeglica u svijetu kao interni problem zemlje u kojoj se nalaze.

U Hrvatskoj se termin "izbjeglica" koristi za osobe koje su prognane iz svojih domova, ali su privremeno smještene izvan granica svoje države. Za osobe koje su prognane iz svojih domova, ali su smještene unutar granica svoje države koristi se u službenim izvješćima Ureda za prognanike i izbjeglice RH naziv "prognanici"³.

UZROCI IZBJEGLIŠTVA I MEĐUNARODNA POLITIKA – NEADEKVATNOST ISKLJUČIVO "HUMANOG PRISTUPA"

Uzroci javljanja velikog broja izbjeglica u svijetu u posljednje dvije dekade tijesno su povezani s međunarodnim odnosima. U odnosu na period "hladnoga rata", izbjeglice se sada javljaju u daleko većem broju, a izbjeglištvo je najvećim dijelom uzrokovano političkim i oružanim sukobima. Raspad kolonijalnih carstava i stvaranje novih nacionalnih država, s pratećim socijalnim i ekonomskim promjenama, bili su glavni izvori nestabilnosti izbjegličkih pokreta u Aziji i Africi. Laka dostupnost jeftinog i visokorazornog oružja na međunarodnom tržištu omogućuje brutalnim političarima da zadrže vlast i potisnu zahtjeve za samoodređenjem, te da progone pokrete unutar države koji im se suprotstavljaju. Mnoge vlade uvode autoritarni ili totalitarni red prisilnim sredstvima, stvarajući time veliki broj izbjeglica.

U današnje vrijeme nalazimo tri kategorije osoba koje traže azil u europskim zemljama: one koje se uklapaju u kriterije zacrtane Konvencijom iz 1951. godine, one koje dolaze u Europu da bi se zaposlile, ili iz nekih drugih osobnih razloga, i one koje su *de facto* izbjeglice, tj. osobe koje su izbjeglice u širem smislu nego što to navodi Konvencija UN. Razina zaštite dana *de facto* izbjeglicama u Europi varira, ali u gotovo svim europskim zemljama daje im se humanitarni status, na osnovi kojeg im se pruža minimalna materijalna pomoć i zaštita od izгона ili nasilnog povratka u njihovu zemlju (prema Cels, 1989). Rasprave koje se već više godina vode u Zapadnoj Europi u svezi s izbjegličkim statusom odnose se najviše na ovu kategoriju. Naime, najveći broj tih osoba, kao i velika većina današnjih izbjeglica u svijetu, ne odgovara formalnoj definiciji koju daje Konvencija UN (Rudge, 1988). Drugim riječima, oni nisu žrtve progona zbog rase, vjere, narodnosti ili političkog mišljenja, već pripadaju široj kategoriji ljudi koji napuštaju svoju zemlju zbog opasnosti po svoj život, te zbog oružanih

3

Ove definicije su navedene uz podatke o broju prognanika i izbjeglica u svakom broju *Glasnika* Ureda za prognanike i izbjeglice iz 1992.godine.

sukoba i drugih oblika nasilja. Jasno je da postojeća definicija zasnovana na konceptu "individualnog progona" nije adekvatna i da se ne odnosi na sve oblike današnjeg izbjegličkog problema.

Za ogroman broj ljudi koji spadaju u kategoriju koja nije navedena u Konvenciji jedino rješenje je obratiti pažnju na uzroke njihova problema. Do danas se međunarodni sustav pokazao prilično neučinkovit u razmatranju osnovnih uzroka tog problema, budući da nije ni bio uspostavljen za tu svrhu. Drugim riječima, međunarodne organizacije su se ograđivale od ispitivanja uzroka pojavljivanja izbjegličkih kretanja i od direktnog bavljenja zemljom podrijetla jer su željele djelovati kao nepolitični, striktno humanitarni akteri. Visoko povjereništvo Ujedinjenih naroda za izbjeglice (UNHCR) i brojne druge vladine i nevladine organizacije poduzimale su inicijativu kada bi situacija dosegla takvu težinu da zahtijeva međunarodnu akciju. Dok je ovakva aktivnost "nakon događanja" mogla biti dovoljna u prošlosti, danas, kada se mijenjaju geopolitički odnosi, prepoznaje se da problem izbjeglištva valja razmatrati kao integralni dio međunarodnih odnosa i međunarodne politike. Isto tako, postaje jasno da je tretiranje ovog problema samo sa humanitarnog gledišta "bavljenje simptomima ili efektima" pri čemu se zanemaruje osnovno pitanje rata i mira, tj. uvjeta koji dovode do masovnog egzodusa ljudi (Cels, 1989).

Nekadašnji visoki povjerenik UN za izbjeglice J. P. Hocke (1989) naglašava potrebu za drukčijim međunarodnim pristupom izbjegličkom problemu. Takav pristup uključio koordiniranu i kolektivnu akciju država da se imenuju uzroci izbjeglištva, da se pripiše odgovornost državi koja ih je uzrokovala, da se poboljšaju ljudska prava u zemlji podrijetla te da se definiraju prikladni politički odgovori problemu izbjeglica. Kako navodi Hocke, humanitarne intervencije u korist izbjeglica više nisu dovoljne ukoliko se ne prida važnost političkoj situaciji koja je uzrok njihova bijega – iz dva osnovna razloga. Prvo, problem izbjeglištva je fenomen raširen u svijetu i usko je povezan s drugim glavnim međunarodnim problemima današnjeg vremena. Budući da se više ne može na njega gledati kao na problem određene države ili regije, nužan je zajednički, globalni pristup ovom problemu. Drugo, to više nije problem pojedinca u odnosu prema državi, nego i problem država u odnosu jednih prema drugima. Dok god se naglasak stavlja na prvo, problem izbjeglištva je na periferiji međunarodnih odnosa. Države moraju biti spremne preuzeti kolektivan i odgovoran pristup izbjegličkom problemu. Dok UNHCR poduzima nužne humanitarne akcije, države bi trebale ispitati sve moguće političke inicijative.

Pristup problemu izbjeglištva koji je isključivo "humanitarni", tj. bavljenje neposrednim potrebama izbjeglica, a ne pitanjima uzroka takvog stanja, predstavlja nadmoćnu perspektivu darovatelja, a ne stvarnu brigu za rješenje problema. Ovisnost slabijih i siromašnijih o bogatijima koji žive u sigurnim uvjetima imanentna je ovakvom pristupu. Raspravljajući o uvjetima unutar zemlje podrijetla, do sada se smatralo, potpuno je izvan bilo kojeg pristupa problemu izbjeglica i unutar brige nekog drugog. Da bi se opravdalo gledište da problem izbjeglištva uključuje samo osobe izvan države podrijetla i u zemljama koje nisu zemlja podrijetla, navode se često dva argumenta. Prvo, ovakvo ograničeno

shvaćanje problema izbjeglištva smatra se humanitarnim, dok bi bilo kakvo drugo gledište koje uključuje širi pristup bilo neizbježno političko i predstavljalo miješanje u unutarnje stvari druge države. Drugo, navodi se da je problem izbjeglištva, kao humanitarni problem, potpuno različit od problema ljudskih prava: to je odvojeno područje u kojemu se primjenjuju drugi principi (prema Coles, 1989). Osnovni principi ljudskih prava moraju i u ovom slučaju biti u osnovi pristupa problemu izbjeglica. Naime, osoba nije samo izbjeglica, nego u prvom redu ljudsko biće koje ima pravo na svoju domovinu i, ukoliko je prognano iz nje, na povratak kući. Što se može reći za međunarodni pristup koji u ime humanosti štiti o razlozima koji su do toga doveli, dok je javno mišljenje protiv takvog gledišta? Kritizirajući ovakav pristup, Coles (1989) zamjećuje da se prečesto pravi razlika između humanitarnog i političkog, eda bi se izbjeglo razmatranje osnovnih principa pravednosti ili dugotrajnijih čimbenika koji nadilaze jednostavna pitanja kratkoročnog milosrđa s kojima se lakše sučeljivati. Ukoliko ima bilo kakve nade za učinkovito sučeljavanje s glavnim uzrocima izbjeglištva u svijetu, onda je prvi zadatak osloboditi se tradicionalnog razmišljanja o izbjeglicama u terminima traženja azila.

U literaturi se navode tri trajna rješenja za izbjeglice: dobrovoljna repatrijacija u zemlje podrijetla, naseljavanje i integracija u zemlji prvog azila i novo naseljavanje u nekoj trećoj zemlji, pri čemu se tek u posljednje vrijeme sve veći značaj pridaje prvom od njih. Izbjeglištvo je po definiciji nedobrovoljno odvajanje od svoje domovine – to nije dobrovoljna migracija. Čak se i tvrdilo da se izbjeglice, za razliku od ostalih ljudskih bića, ne žele vratiti u zemlju svog podrijetla. To može biti istinito za relativno manji broj ljudi koji možda nisu nikad imali toliko razvijen osjećaj pripadanja svojoj zemlji. Za veliku većinu izbjeglica životni san je moći se vratiti svojoj kući. Istina je da se mnogi ne žele vratiti dok god traju uvjeti koji su i doveli do toga da su bili prisiljeni napustiti svoje domove, ali to je daleko od toga da tvrdimo kako se u sigurnijim okolnostima oni ne bi vratili kući (Coles, 1989). Upravo suprotno je istinito, na što ukazuje velik broj ljudi koji su se iz raznih zemalja svijeta vraćali u svoju državu za vrijeme organiziranih repatrijacija, kao i sve učestaliji i sve veći broj spontanih vraćanja kući čim se smire oružani sukobi, pa čak i ako nisu u potpunosti prekinuti (vidi Stein i Cuny, 1992; Cuny i Stein, 1992).

Međunarodno pravno određenje statusa izbjeglice bilo je u prošlosti instrument kojim se namjeravalo olakšati dugotrajno ili permanentno naseljavanje u zemlju koja nije država podrijetla, a o najvećem dijelu izbjegličke populacije, tj. o onima koji su ostali bez domova, a nalazili su se unutar svoje države, nije bilo gotovo ni spomena. Posljednjih godina, međutim, sve se više ukazuje na neadekvatnost dosadašnjih rješenja i nastoji promovirati novi pristup ovom problemu, koji je u prvom redu usmjeren prema prevenciji izbjeglištva i prema povratku kući onih osoba koje su nedragovoljno napustile svoje domove.

IZBJEGLICE I PROGNANICI U HRVATSKOJ

Raspadom bivše Jugoslavije i agresijom Srbije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu dolazi do najveće izbjegličke krize u poslijeratnoj Europi. Kako se povećavala agresija JNA i dobro naoružanih "dobrovoljačkih odreda" Srba iz Hrvatske, Srbije i Crne Gore, tako je sve više rastao i broj osoba koje su prognane iz svojih domova. U srpnju 1991. godine registrirano je 30.000 izbjeglica i prognanika, da bi se uskoro broj osoba koje su bile prisiljene napustiti svoje domove popeo na 125.000 u kolovozu, 230.000 u rujnu, 400.000 u listopadu i 550.000 u studenom. Prema procjenama Ministarstva rada, socijalne skrbi i obitelji, do 27. prosinca 1991. godine preko 703.000 osoba (14,7% ukupne populacije Hrvatske) moralo je napustiti svoje domove.⁴ Od toga se 308.405 osoba nalazilo na teritoriju Republike Hrvatske, a prema tadašnjim procjenama, tome bi broju trebalo pridodati još 50.000 neregistriranih osoba.⁵ Prema podacima Ureda za prognanike i izbjeglice, koji je 23. prosinca 1991. godine osnovala Vlada RH, u ožujku 1992. godine broj prognanika i izbjeglica smještenih u Republici Hrvatskoj iznosio je 356.627.⁶ Priznanje Hrvatske 15. siječnja 1992. godine i dva mjeseca relativnog mira potakli su mnoge da se vrate kući. Ured je napravio listu područja u koja je moguć povratak u potpunosti, ili samo u određena naselja, kao i područja u koja povratak nije moguć. Vlada je vodila računa i o organiziranom povratku izbjeglica koje su se sklonile u drugim državama. Stoga je u drugoj polovini veljače otpočeo novi popis prognanih osoba u Republici Hrvatskoj. Prema rezultatima novog popisa, u Hrvatskoj je do 6. travnja 1992. registrirano 237.392 prognanika⁷ i tijekom 1992. godine taj se broj nije znatno mijenjao. Osobe koje su se vratile u sigurna područja izgubile su prognanički status, te se nisu ni prijavile prilikom ponovnog popisa. Međutim, agresija na Hrvatsku se nastavila, premda smanjenom žestinom, pa se, ovisno o napadima neprijatelja, mijenjala lista područja u koja je moguć povratak, a nisu bila sigurna ni područja koja su udomila veliki broj prognanika.

Nakon što je Srbija otvoreno otpočela rat protiv Bosne i Hercegovine, u ratom izmučenu i gospodarski opterećenu državu Hrvatsku počele su u "valovima" i ogromnom broju pristizati nove izbjeglice. Tako je na dan 6. travnja 1992. godine

⁴ Navedeni broj odnosi se na *prognanike* koji su registrirani u Republici Hrvatskoj, kao i na *izbjeglice*, tj. osobe koje su utočište našle u drugim državama, a o kojima podatke dostavlja Visoko povjereništvo Ujedinjenih naroda za izbjeglice.

⁵ Izvor podataka: informativni bilteni koje je na engleskom jeziku izdalo Ministarstvo informiranja Republike Hrvatske (prosinac, 1991).

⁶ Izvor: *Glasnik* Ureda za prognanike i izbjeglice, br. 1 (25. ožujka 1992).

⁷ *Glasnik* Ureda za prognanike i izbjeglice, br. 2 (8. travnja 1992).

u Republici Hrvatskoj bilo registrirano 14.984 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, da bi se 22. travnja taj broj popeo na 184.136, 19. svibnja na 238.480 i 14. srpnja na 335.714 osobe.⁸ Prema novijem izvješću Vladina ureda za prognanike i izbjeglice, Hrvatska brine o 252.458 prognanika i 386.284 izbjeglice iz BiH, a oko 162.500 hrvatskih izbjeglica smješteno je u europskim zemljama.⁹

Imamo li na umu da se iza ovih statističkih podataka, tj. iza svakog broja, kriju pojedinačne ljudske sudbine, lakše ćemo shvatiti socijalnu degradaciju osoba nakon što su brutalno otrgnute od obitelji, prijatelja, susjeda, posla, svoga kraja, tj. svega što pruža osobni i socijalni identitet i osjećaj pripadanja. Stoga se u literaturi često i navodi izraz "iskorijenjeni ljudi" (*uprooted people*) kao nadređen pojam koji uključuje različite kategorije osoba koje su nasilno otrgnute od svojih domova. Normalno je da je čovjek u svojoj kulturi i široj zajednici "ukorijenjen" nizom veza sa drugim ljudima, organizacijama i društvenim strukturama. To pruža "socijalnu mrežu" odnosa unutar kojih se osoba potvrđuje i kroz koju doživljava potporu. Izbjeglice i prognanici su brutalno i dramatično otrgnuti iz te mreže (Baker, 1983). Za vrijeme Svjetske godine izbjeglica (1959-1960), stoga, simbol prihvaćen da bi se oslikala situacija izbjeglica bio je stablo bez korijenja (prema Horvath-Lindberg i Miserez, 1991). Analogija je potpuno primjerena s obzirom na to koliko su duboko socijalni korijeni ljudi u rodnoj zemlji. Stoga je jedino pravedno i najhumanije rješenje za izbjeglice i prognanike povratak kući, tj. "vlastitim korijenima".

Uništavanje civilnih objekata, sela i gradova, kulturnog blaga, te zastrašivanje, zlostavljanje i protjerivanje civilnog pučanstva nesrpske narodnosti, korišteno je u ratu protiv Hrvatske kao dio ratne strategije, kako bi se uspostavila vlast na tuđem teritoriju i ratom osvojena područja proglasila srpskima. Cilj ovog rada je dvoznačan:

1. Na osnovi komparativne analize strukture populacije prognanih osoba sa strukturom stanovništva u Republici Hrvatskoj, a posebno u okupiranim područjima, namjera je ustanoviti da li je zauzimanje hrvatskog teritorija bila posljedica zaštite "ugroženog srpskog naroda" ili ostvarenje racionalnog plana – srpske teritorijalne ekspanzije, uz korištenje etničkog čišćenja nad nesrpskim pučanstvom kao metodom za ostvarenje tog plana.

2. Na osnovi analize osnovnih sociodemografskih obilježja prognanika, namjera je pripomoći učinkovitijem planiranju pomoći i organiziranju povratka u napuštene domove. U radu se prikazuje analiza po najrelevantnijim varijablama za cijelu populaciju prognanika na tlu RH, ali je, u svrhu planiranja povratka, važno napraviti i koristiti takvu analizu za svaku općinu i naselje.

⁸

Podaci navedeni prema službenim izvješćima Ureda za prognanike i izbjeglice RH, objavljenim u *Glasniku* Ureda koji je izlazio dvaput mjesečno.

⁹

Objavljeno u *Vjesniku*, 4. travnja 1993.

SOCIODEMOGRAFSKA OBILJEŽJA POPULACIJE PROGNANIKA U HRVATSKOJ¹⁰

Analitički odjel Ureda za prognanike i izbjeglice RH u svojoj centralnoj bazi podataka vodi evidenciju o svim osobama koje su registrirane kao prognanici u RH. Nakon što je proveden novi popis, prikupljeni su podaci o relevantnim demografskim, obiteljskim, zdravstvenim, obrazovnim i socioekonomskim osobinama prognanika. Ti podaci, koji su navedeni u osobnom kartonu prognanika, služili su kao osnova za klasifikaciju i analizu sociodemografskih osobina populacije prognanika u ovom radu. Korištena je centralna baza podataka koja sadrži podatke o svim osobama evidentiranim kao prognanici u Republici Hrvatskoj *od ožujka 1992. do ožujka 1993. godine*. Budući da se situacija na terenu mijenja svakodnevno, jer u vrijeme dok ovo pišemo nastavlja se i dalje protjerivanje nerspskog pučanstva koje živi na privremeno zaposjednutim područjima, ukupan broj prognanika nešto je veći. Procjenjuje se da je više od 90% od mogućeg broja svih prognanika upisano u ovu bazu podataka (preostaju oni o kojima podaci još nisu dostavljeni iz regionalnih Ureda), što nam s velikom točnošću daje presjek populacije prognanika u Republici Hrvatskoj.

Narodnosni sastav populacije prognanika

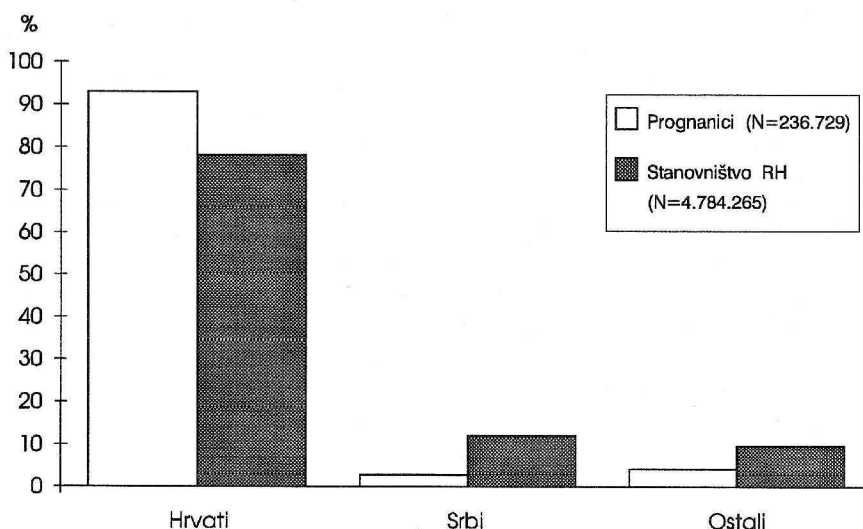
Udio osoba različite narodnosti u cjelokupnoj populaciji od 236.729 registriranih prognanika u Republici Hrvatskoj je sljedeći: 220.027 Hrvata (92.94%), 6714 Srba (2.84%) i 9988 ili 4.22% osoba ostalih narodnosti. Prema podacima posljednjeg popisa iz 1991. godine (Republički zavod za statistiku, Dokumentacija 881, 1992) Hrvati čine 78.10%, Srbi 12.16%, a ostale narodnosti 9.75% od 4.784.265 stanovnika Republike Hrvatske.

Usporedbom ovih podataka (slika 1) očigledno je da je udio Hrvata u populaciji prognanika mnogo veći, a udio ostalih narodnosti, osobito Srba, manji nego što je registrirano popisom stanovništva prije rata.

Ova usporedba, međutim, ne omogućuje precizniju analizu ciljeva protjerivanja tolikog broja ljudi sa teritorija okupiranih tijekom srpske agresije na Hrvatsku 1991. Zato je izvršena usporedba narodnosnog sastava pučanstva prije rata u općinama koje su potpuno ili djelomično okupirane s narodnosnim sastavom prognanika iz istih područja (slika 2).

¹⁰

Zahvaljujemo prof. dr. Adalbertu Rebiću, predstojniku Ureda za prognanike RH i djelatnicima Ureda, mr. Danijeli Balentović, mr. Damiru Zoriću, ing. Darku Čepeku i ing. Milanu Blokaru na suradnji i pomoći pri korištenju podataka koji se analiziraju u ovom radu.

Slika 1**Udio osoba različite narodnosti u populaciji prognanika i u stanovništvu Republike Hrvatske**

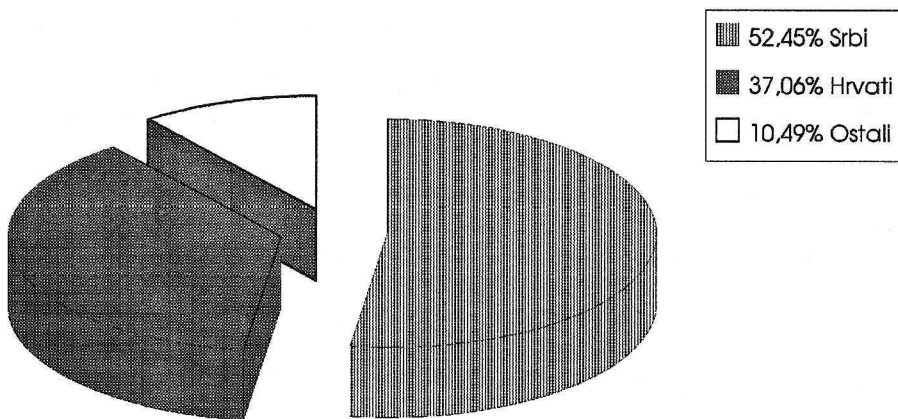
Prema podacima Šterca i Pokosa (1993)¹¹, u općinama koje su potpuno ili djelomično okupirane bilo je prema popisu iz 1991. godine 203.656 ili 37.06% Hrvata, 287.830 ili 52.45% Srba i 57.597 ili 10.49% osoba ostalih narodnosti. Udio Hrvata u uzorku prognanika iz okupiranih područja iznosi 93.02% (128.446 osoba), Srba 2.50% (3458 osoba), a ostalih narodnosti 4.48% (6178 osoba). Budući da su na privremeno okupiranim područjima Srbi proglasili "Republiku Srpsku Krajinu" i uspostavili svoju vlast i, da sa tih područja i dalje protjeruju posljednje ostatke hrvatskog pučanstva, udio prognanih Hrvata iz tih područja bi, prema novijim podacima, bio još veći od 93%. Osim toga, određeni broj Hrvata iz tih područja izbjegao je u inozemstvo. S druge strane, od 52.45% Srba kojima je mjesto stalnog boravka u tim istim područjima, svega 2.50% je napustilo okupirana područja i dijeli sudbinu ostalih prognanika na području koje kontrolira legalna vlast u Hrvatskoj. Logično je pretpostaviti da su preostali Srbi, ili barem velika većina njih, ostali u svojim domovima, jer su to područja prema kojima se ne vrše ratna djelovanja, koja su pod zaštitom UNPROFOR-a i u kojima život stanovnika srpske narodnosti nije ugrožen.

11

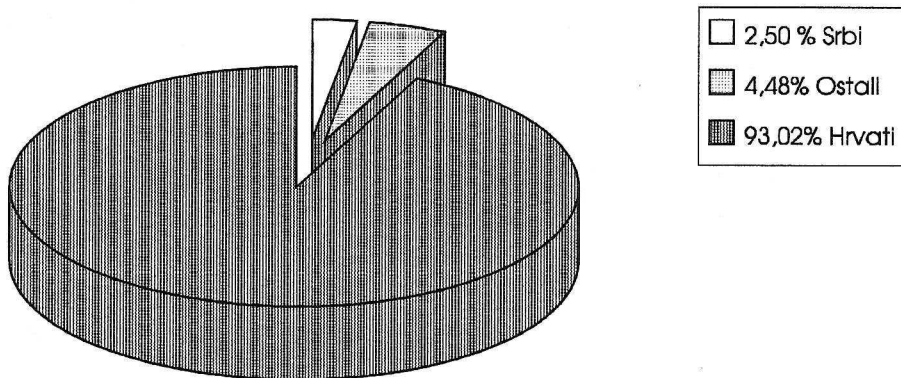
Rad je u tisku. Prema popisu okupiranih i djelomično okupiranih naselja za koja se u tom radu navode podaci o narodnosnom sastavu pučanstva prije rata i na osnovu podataka iz evidencijskog kartona o narodnosti i mjestu stalnog prebivališta prognanika, određen je ukupan broj prognanika iz okupiranih područja.

Slika 2

A Narodnosni sastav stanovništva Republike Hrvatske prije rata (popis iz 1991) u okupiranim područjima

B Postotak prognanika iz okupiranih područja po narodnosnom sastavu

Udio prognanika ostalih narodnosti u ukupnoj populaciji prognanika u Republici Hrvatskoj i u uzorku prognanika iz privremeno zaposjednutih područja, veći je od broja prognanih Srba, dok je njihov udio u ukupnom pučanstvu, osobito u onom iz okupiranih područja, značajno manji. To također pokazuje da je, uz Hrvate, i ostalo nesrpsko pučanstvo bilo izloženo progonu iz svojih domova. Među ostalim narodnostima najviše je prognanih Mađara, a uzimajući u obzir da je veći broj njih izbjegao u susjednu Mađarsku, može se pretpostaviti da je broj prognanih osoba ostalih narodnosti još veći. Ukratko, podaci o prognanim osobama ostalih narodnosti također pokazuju da je, uz Hrvate, i ostalo nesrpsko pučanstvo bilo izloženo progonu iz svojih domova.

Gornju analizu smatramo krucijalnim dokazom temeljnog racionalnog cilja srpske agresije 1991. (hipotetički analiziranog u radu V. Šakića, 1993) – srpske teritorijalne ekspanzije. Služeći se, dakle, genocidom kao metodom (Šakić, Sedlar i Tojčić, 1993) i ovdje jasno vidljivom metodom etničkog čišćenja, Srbi su naočigled civiliziranom svijetu zaposjeli hrvatski teritorij. Pri tome, što iz navedene analize također jasno proizlazi, jedino Srbi nisu bili ugroženi u okupiranim područjima, nego upravo suprotno, sve druge narodnosti bile su ugrožene od Srba.

Struktura prognanika prema dobi, spolu i bračnom stanju

Prema zadnjem popisu pučanstva Republike Hrvatske iz 1991. godine, u cijeloj populaciji ima 48,46% muškaraca i 51,54% žena.¹²

Tablica 1

Dobna i spolna struktura populacije prognanika

Dob	Muškarci		Žene		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%
0 do 9	18812	50,36	18543	49,64	37355	100
10 do 19	22094	49,27	22746	50,73	44840	100
20 do 29	9512	33,30	19052	66,70	28564	100
30 do 39	10920	36,20	19244	63,80	30164	100
40 do 49	9111	41,92	12624	58,08	21735	100
50 do 59	11325	42,01	15636	57,99	26961	100
60 do 69	11294	41,14	16160	58,86	27454	100
70 i više	6074	30,90	13582	69,10	19656	100
Ukupno	99142	41,88	137587	58,12	236729	100

¹²

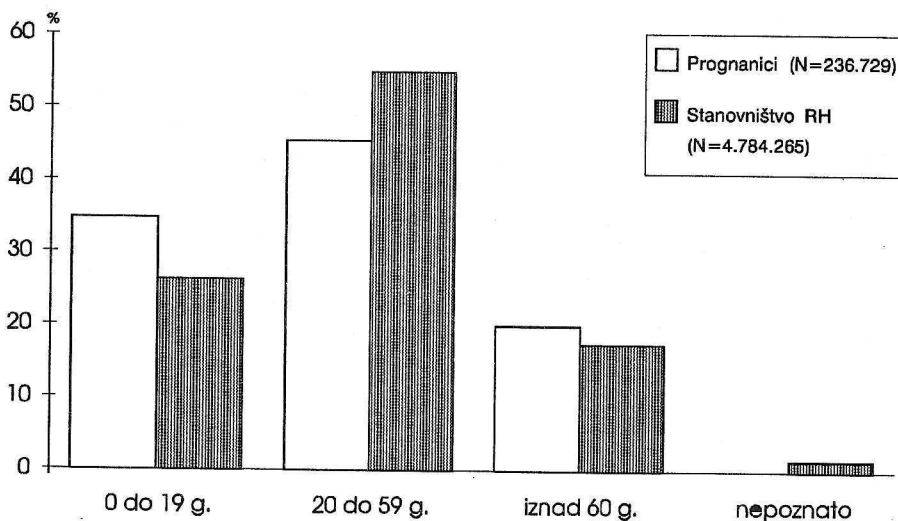
Prema podacima Državnog zavoda za statistiku.

Kako se vidi u tablici 1, u populaciji prognanika u većoj su mjeri zastupljene žene (58,12%) nego muškarci (41,88%). Ova je razlika uvjetovana time što je određen broj muškaraca bio uključen u postrojbe Hrvatske vojske, za koje vrijeme nisu imali status prognanika. Stoga se u dobi od 20 do 59 godina pokazuje najveća razlika u zastupljenosti muškaraca i žena u odnosu na njihov udio u ukupnom pučanstvu RH (38,04% muškaraca prognanika u odnosu na 50,22% muškaraca u dobnoj skupini od 20 do 59 godina u ukupnom stanovništvu). Razlika u zastupljenosti žena i muškaraca u dobi iznad 60 godina odgovara njihovom udjelu u stanovništvu RH i u skladu je s činjenicom da žene imaju duži vijek. Tako je, prema podacima popisa stanovništva iz 1991. godine, u uzorku ljudi starije dobi (iznad 60 godina) 39% muškaraca i 61% žena, dok je u uzorku starijih prognanika taj omjer približno jednak (36,87% muškaraca i 63,13% žena u dobi iznad 60 godina).

Usporedbom zastupljenosti osoba različite dobi (slika 3), primjećuje se veća zastupljenost djece i adolescenata (do 19 godina) i nešto veći broj starijih osoba (iznad 60 godina) u populaciji prognanika u odnosu na postotak osoba iste dobi u cjelokupnom pučanstvu Hrvatske. Za dobne kategorije od 20 do 59 godina, vrijedi obrnuti odnos. Manji broj osoba odrasle i srednje dobi uvjetovan je manjim udjelom muškaraca te dobi u populaciji prognanika. Osim toga, te je dobi i go-

Slika 3

Postotak osoba različite dobi u populaciji prognanika i u stanovništvu Republike Hrvatske

tovo svo radno sposobno pučanstvo, a veliki dio njih (i muškaraca i žena, naročito onih koje nemaju malu djecu) ostajao je na svojim radnim mjestima i u vrijeme najvećih opasnosti (npr. u Osijeku, Zadru, Dubrovniku), te nisu nikada zatražili prognanički status. Moglo bi se očekivati da će udio osoba starije dobi u populaciji prognanika biti još veći, uzimajući u obzir da se prilikom najvećih opasnosti najčešće evakuiraju osobe kojima je potrebna veća njega i zaštita, kao što su djeca i stariji. Međutim, upravo su starije osobe željele svakako ostati na svojim ognjištima, pa je velik broj njih postao žrtvom genocida (vidi Šakić, Sedlar i Tojčić, 1993). S druge strane, one osobe koje su preživjele i ostale u svojim domovima na privremeno okupiranim područjima, bile su izvrgnute srpskom terorom i pritiscima da se isele. Prognanici koji se i ovih dana protjeruju iz svojih domova su najvećim dijelom starije osobe, a za očekivati je da su i među malobrojnim koji su ostali, u većoj mjeri zastupljene upravo starije osobe.

Tablica 2

Bračno stanje žena i muškaraca iznad 19 godina starosti u populaciji prognanika

Bračno stanje	Muškarci		Žene		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%
Oženjen	42756	73,41	60387	62,71	103143	66,75
Neoženjen	11372	19,53	13191	13,70	24563	15,89
Rastavljen	961	1,65	2841	2,95	3802	2,46
Udovac	2648	4,55	19110	19,84	21758	14,08
Izvanbračna zajednica	499	0,86	769	0,80	1268	0,82
Ukupno	58236	100,00	96298	100,00	154534	100,00

U tablici 2. prikazano je bračno stanje muških i ženskih osoba starijih od 19 godina. Uzeta je ova dobna kategorija kao granična, jer su u prvoj nižoj dobnoj kategoriji (od 15 do 19 godina) gotovo sve osobe (98,17%) neoženjene. U uzorku prognanika iznad 19 godina starosti najviše je oženjenih osoba (66,75%). Veći postotak oženjenih i neoženjenih osoba nalazimo u uzorku muškaraca, dok je u uzorku žena znatno veći broj udovica. To se može objasniti time što je životni vijek žena duži, te u populaciji nalazimo veći broj starijih osoba u uzorku žena. Osim toga, naročito kod starijih generacija, bila je izraženija tendencija da je dobna razlika između supružnika uglavnom u smjeru veće starosti muškaraca. Od ukupnog broja neoženjenih muškaraca, najveći broj (60,04%) je u dobi od 20-29 godina i u dobnoj kategoriji od 30-39 godina (19,97%).

Zdravstveni status osoba različite dobi

Podaci o zdravstvenom statusu osobe upisani su u osobnom kartonu prognanika prilikom evidencije. Ovi se podaci, naravno, ne mogu uzeti kao konačni jer će daljnje zdravstveno stanje ovisiti o nizu čimbenika: dostupnosti specijalizirane zdravstvene zaštite, njezi, uvjetima života, ishrani, smještaju,

dispozicijama osobe, itd. Ipak, ovakva nam klasifikacija daje makar grubu sliku zdravstvenog stanja osoba različite dobi (tablica 3).

Tablica 3

Zdravstveno stanje prognanika mlađe, srednje i starije dobi

Dob	0 do 19		20 do 59		60 i više		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdrav	78990	96,10	78984	73,52	15258	32,39	173232	73,18
Ranjen	136	0,17	1461	1,36	307	0,65	1904	0,80
Akutne bolesti	907	1,10	4582	4,27	3796	8,06	9285	3,92
Kronične bolesti	1593	1,94	17359	16,16	21958	46,61	40908	17,28
Teška invalidnost	199	0,24	2955	2,75	2402	5,10	5556	2,35
Teško nepokretan	32	0,04	275	0,26	1364	2,89	1671	0,71
Trudnice	40	0,05	852	0,79	0	0,00	894	0,38
Potrebna st. njega	298	0,36	956	0,89	2025	4,30	3279	1,38
Ukupno	82195	100,00	107424	100,00	47110	100,00	236729	100,00

Sa starošću, smanjuje se i postotak zdravih osoba. U skupini osoba starije dobi, najviše je onih koje su kronično oboljele (46,61%), a postotak onih koji boluju od akutnih bolesti, koji su teško nepokretni, invalidni ili im je potrebna stalna njega (duševno oboljeli), veći je nego u ostalim dobnim skupinama. U skupini osoba od 20 do 59 godina nalazimo također relativno visok postotak osoba koje boluju od kroničnih bolesti (16,16%). Najveći postotak zdravih osoba je u skupini djece i mladih do 19 godina. Međutim, valja uzeti u obzir činjenicu da je manjoj djeci potrebna intenzivnija zdravstvena zaštita i praćenje zdravstvenog stanja, kako bi se spriječile kasnije posljedice ratnog stanja na njihovo zdravlje.

Ovi podaci ukazuju da je, u ovako teškim uvjetima uz dodatni pritisak na zdravstvene ustanove i osoblje, valjalo organizirati diferenciranu zdravstvenu zaštitu za velik broj osoba koje u cjelini predstavljaju rizičniju populaciju u odnosu na osobe koje nisu u tolikoj mjeri doživjele posljedice rata. Pridodamo li tome i još veći broj izbjeglica u RH, te velik broj razorenih i uništenih zdravstvenih ustanova, onda dobivamo naznake stanja s kojima se valja sučeljivati pri zbrinjavanju osoba koje su i prije rata bolovale te doživjele dodatne posljedice rata na svoje zdravlje.

U svjetskoj literaturi o izbjeglicama navode se samo globalni statistički podaci, a pri opisivanju izbjegličke populacije najčešće se, radi planiranja praktične pomoći, razlikuju djeca i odrasli. Tako npr. iako, uz djecu, žene čine najveći dio izbjeglica, u prošlosti se najčešće pristupalo globalnim rješenjima, a pomoć se planirala za izbjeglice općenito, bez obzira na razlike po spolu (Camus-Jacques, 1989). Detaljniji podaci o spolu i ostalim sociodemografskim osobinama

pokazali bi npr. da je među ženama velik broj onih koje su udovice, samohrane majke ili udate žene čiji su muževi na bojištu, te su sada "glave obitelji". Žene su, za razliku od muškaraca, često izvrgnute i dodatnim fizičkim i emocionalnim opterećenjima jer su žrtve silovanja. One imaju i specifične zdravstvene probleme, te u skladu s time valja planirati i zdravstvenu zaštitu. Isto tako, u situaciji kada su mnoge od njih hraniteljice obitelji, moraju se dodatno osposobljavati ili tražiti nova zaposlenja i uz to voditi brigu o djeci, a često nisu ni uključene u donošenje odluka o planiranju svog života i o tome kakvi im oblici pomoći trebaju. Stoga je, kako navodi Camus-Jacques (1989), neophodno važno prikupiti podatke o demografskom profilu populacije izbjeglica prema dobi, spolu, obrazovanju, zanimanju, zdravstvenom stanju, obiteljskom sastavu i sl. Takve su informacije nužne za planiranje učinkovitih programa i akcija. Posebne programe valja razraditi za tzv. "rizične skupine" kao što su djeca, stariji i nemoćni, bolesne i hendikepirane osobe, osobe kojima nedostaje obiteljska potpora (vidi UNHCR, 1991).

Socioobrazovni i socioekonomski status prognanika

Kao uvid u socioobrazovni i socioekonomski status prognanika, poslužili su nam podaci iz osobnih kartona prognanika. Kategorije i varijable prema kojima su podaci klasificirani sadržane su u osobnom kartonu prognanika u koji su se upisivali podaci prilikom posljednjeg popisa, kao i podaci o osobama koje su nakon toga registrirane.

U tablici 4. su navedeni su podaci o radnom statusu prognanika. Kako se vidi iz opisnih kategorija, navedeni su podaci o broju, ne samo zaposlenih, nezaposlenih i umirovljenih osoba, nego i o broju osoba različitog zanimanja i školskog statusa.

Tablica 4

Udio osoba različitog zanimanja i radnog statusa u populaciji prognanika

Kategorije	N	%
Nezaposlen	27895	11,78
Zaposlen i radi	24339	10,28
Zaposlen ne radi	17918	7,57
Zaposlen i čeka	6999	2,96
Kućanica	33112	13,99
Poljoprivrednik	9869	4,17
Dijete	28250	11,93
Učenik student	56904	24,04
Umirovljenik	31443	13,28
Ukupno	236729	100,00

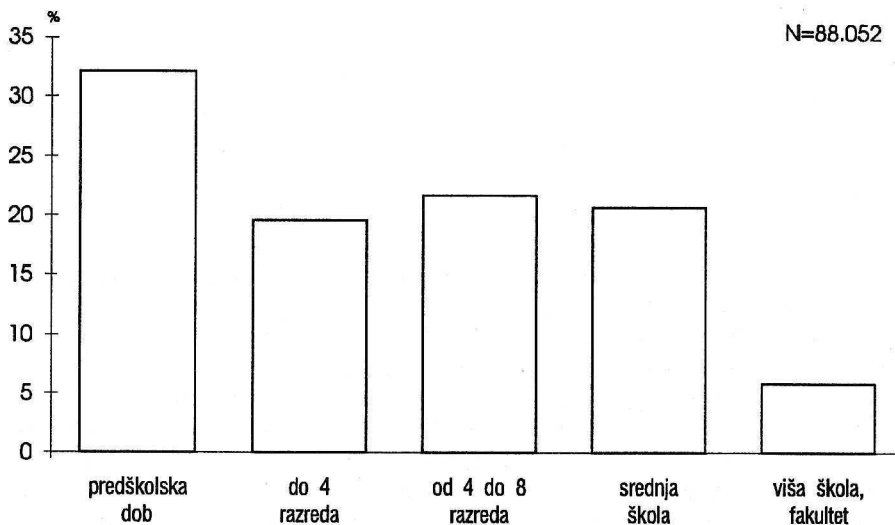
Djeca, učenici, studenti i kućanice čine 49.96% ukupne populacije prognanika. Daljnjih 17,45% čine također osobe koje spadaju u radno manje sposobne i, s obzirom na prihode, ugroženije grupe stanovništva: poljoprivrednici i umirovljenici. Među osobama koje bi uvjetno mogli nazvati "uzorak radno sposobnih" (N=77.151 ili 32,59% od ukupne populacije prognanika) najveći broj je onih koji su prijavljeni kao nezaposleni, a svega 10,28% osoba je našlo zaposlenje i sada radi. Preostalih 10,53% su bili zaposleni u mjestu svog stalnog boravka ("zaposlen – ne radi", "zaposlen – čeka"), pri čemu je dio njih neko vrijeme primao novčanu naknadu od svojih poduzeća, a dio je ostao bez ikakvih prihoda.

Varijabla "školski status" sadrži podatke o broju djece predškolske dobi, kao i učenika i studenata. U cijeloj populaciji prognanika ima 88.052 ili 37,20% djece, učenika i studenata, a preostalih 62,80% su odrasli koji se ne školuju.

Na slici 4. prikazan je postotak osoba različitog školskog statusa u uzorku prognanika, od predškolske dobi, do studentske dobi (N=88.052). Najviše je djece osnovnoškolske (41,32%) i predškolske (32,14%) dobi, dakle onih najmlađih, a zatim srednjoškolaca (20,67%) i studenata (5,87%).

Slika 4

Školski status prognanika od predškolske do studentske dobi

Podaci o stručnoj spremi cijele populacije prognanika navedeni su u tablici 5. Za velik dio osoba (48,78%) nije navedena stručna sprema, jer se uglavnom radi o djeci, učenicima, kućanicama i poljoprivrednicima bez stručne spreme ili je za određeni broj osoba stručna sprema nepoznata. Ovakva klasifikacija, premda prilično neprecizna kada se odnosi na cijelu populaciju, ipak nam pokazuje da je među onim prognanicima koji imaju neku stručnu spremu (bilo da se radi o nezaposlenima, zaposlenima, umirovljenicima, jednom dijelu kućanica, studenata i poljoprivrednika) najveći postotak nekvalificiranih radnika (19,66%), a zatim onih sa srednjom stručnom spremom (16,53%). To znači da će za veliki dio njih biti teško pronaći posao ili steći veće prihode, osobito ako uzmemo u obzir da među onima koji nisu prognanici ima velik broj nezaposlenih i visoko kvalificiranih ljudi.

Tablica 5

Udio osoba različite stručne spreme u populaciji prognanika

Stručna sprema	N	%
NKV	46538	19,66
PKV	6225	2,63
KV	14399	6,08
VKV	3697	1,56
SSS	39141	16,53
VŠS	5438	2,30
VSS	5507	2,33
MR	161	0,07
DR	134	0,06
Ostali	115489	48,78
Ukupno	236729	100,00

U tablici 6. navedena je stručna sprema onih osoba koje sada rade, u odnosu na one koje su bile zaposlene u mjestu svog boravka prije nego što su prognane, ili su prijavljene kao nezaposlene (N=77.151; prve četiri kategorije iz varijable "radni status" – tablica 4.). Primjećuje se opća tendencija da među osobama niže stručne spreme ima manje onih koje su sada našle posao, dok je među osobama sa višom i visokom stručnom spremom veći postotak onih koje su sada zaposlene. To znači da među prognanicima, kao i u cjelokupnoj populaciji, bolje prolaze i lakše nalaze stalno zaposlenje oni koji su i do sada, vjerojatno, imali viši obrazovni i socioekonomski status. Slično se može zaključiti i iz podataka navedenih u tablici 6.

Tablica 6

Radni status uzorka radno sposobnih prognanika različite stručne sprema (N=77.151)

Stručna sprema	Zaposlen radi		Ostali		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%
NKV	3644	26,09	10325	73,91	13969	100
PKV	991	24,35	3079	75,65	4070	100
KV	3722	33,68	7330	66,32	11052	100
VKV	1026	41,69	1435	58,31	2461	100
SSS	9605	32,07	20348	67,93	29953	100
VŠS	1987	45,62	2369	54,38	4356	100
VSS	2096	48,55	2221	51,45	4317	100
MR	53	45,69	63	54,31	116	100
DR	31	46,27	36	53,73	67	100
Ostali	1184	17,44	5606	82,56	6790	100
Ukupno	24339	31,55	5812	68,45	77151	100

U cjelokupnoj populaciji prognanika registrirano je svega 4,76% osoba koje imaju stručnu spremu jednaku razini završene više škole ili veću. U uzorku "radno sposobnih", tj. onih koji su zaposleni, koji su bili prijavljeni kao nezaposleni ili su ostali bez posla (N=77.151), najviše ih je sa srednjom i VKV stručnom spremom (42,01%), zatim nekvalificiranih, polukvalificiranih i kvalificiranih (37,71%), a svega 11,48% ima višu i visoku stručnu spremu. Ovi podaci ukazuju na to da vjerojatno ima određen broj osoba, i to onih boljeg socioobrazovnog i socioekonomskog statusa, koje su prognane, ali se nisu evidentirale kao prognanici, jer su u odnosu na druge imali bolje uvjete da započnu novi život.

Podaci o приходима prognanika također upotpunjuju sliku lošeg socioekonomskog stanja prognanika. Najveći broj njih (68,59%) nema nikakvih prihoda, 13,59% osoba prima mirovinu, a naknadu za nezaposlene ili naknadu po ostalim propisima dobiva 4,48% osoba. Svega 1,75% njih izjavljuje da ima neke druge prihode. Ovi su podaci navedeni onako kako su registrirani za cijelu populaciju prognanika, tako da su među onima bez prihoda uvrštene ne samo odrasle osobe, nego i djeca, učenici i studenti. Međutim, uzmemo li u obzir koliko su prosječne mirovine, kao i novčane naknade, male, tada se može pretpostaviti da najviše 11.59% osoba, tj. onih koji primaju osobni dohodak, ima koliko-toliko zadovoljavajući životni standard.

Termin "izbjeglica" ili "prognanik" sugerira homogenost ljudi, ali u iskustvu izbjeglica ne postoji takva homogenost. To što ljudi govore istim jezikom, dolaze iz istog sela ili grada ne znači da, automatski, dijele ista vjerovanja, planove, stavove. Moraju se razumjeti pojedinci s obzirom na njihova individualna

iskustva i obiteljski kontekst i valja im pomoći na način da zadovolje barem svoje osnovne potrebe i podupirati ih prilikom sučeljavanju sa socijalnim i psihološkim problemima koje prognanički status nosi sa sobom. Međutim, valja uvijek imati na umu da je povratak, i pažljiva organizacija povratka, jedina prikladna pomoć.

Život u očekivanju povratka, tj. život sa "spakiranim koferima" često je nepodnošljiv, ukoliko su prognanici stavljeni isključivo u pasivnu ulogu bespomoćnog primaoca pomoći. Njihovim problemima valja prići konstruktivno, tj. pomoći im da pomognu sebi: pružiti im pomoć pri obrazovanju, prekvalifikaciji i drugim aktivnostima nužnim za osobni razvoj, poticati samoorganiziranje prognanika, njihovo okupljanje u zavičajnim klubovima i planiranje konkretnih aktivnosti oko povratka. Prognaništvo nije problem samo na razini pojedinca i obitelji nego i cijelih naselja u egzodusu, te valja obratiti pozornost da se sačuva njihov kulturni identitet što pomaže i očuvanju integriteta osobe.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Podaci o demografskom, zdravstvenom, socioobrazovnom i socio ekonomskom statusu prognanika, ovako analizirani, daju nam detaljniju sliku o populaciji prognanika i preduvjet su za učinkovitije planiranje pomoći prognanicima za vrijeme progonstva i za organiziranje različitih sustava (škole, zdravstva, socijalnih službi, gospodarstva) nužnih za povratak prognanika u razrušene domove. Isto tako, ovakva analiza može poslužiti i za daljnja istraživanja, kako bi se planirao uzorak koji će prema svojim obilježjima reprezentirati populaciju hrvatskih prognanika.

Usporedba narodnosne strukture prognanika iz okupiranih područja Hrvatske (koji su registrirani od 3. 1992-3. 1993) s narodnosnom strukturom stanovništva iz tih istih područja prije rata, pokazala je da je u tim područjima izvršeno etničko čišćenje kao dio srpske osvajačke strategije. Stoga je, pri planiranju povratka prognanika, nužno voditi računa o tome da se sačuva narodnosni sastav stanovništva kakav je bio prije rata.

Navedeni podaci također pokazuju kako su problemi prognanika u Hrvatskoj tijesno povezani sa političkim problemima, te da jedino adekvatno rješenje njihova stanja, tj. povratak kući, ne možemo razmatrati ne uzimajući u obzir rat i izvanjsku agresiju kao uzrok egzodusa ogromnog broja ljudi. Noviji pristupi razmatranju izbjegličkog problema u Europi i svijetu, ukazuju na neadekvatnost tretiranja ovog problema kao isključivo humanitarnog. Veliki broj izbjeglica i prognanika u Hrvatskoj valja također tretirati, u tom kontekstu, kao globalni problem čije rješenje zahtijeva međunarodnu odgovornost i akciju.

LITERATURA

Baker, R. (1983), *Refugees: An overview of an international problem*, u: Baker, R. (Ed.), *The psychosocial problems of refugees*, The British Refugees Council and European Consultation on Refugees and Exiles, London, str. 1-10.

Camus-Jacques, G. (1989), Refugee women: The forgotten majority, u Loescher, G., Monahan, L. (Eds.), *Refugees and international relations*, Oxford University Press, New York, str. 141-158.

Cels, J. (1989), Responses of European states to de facto refugees, u Loescher, G., Monahan, L. (Eds.), *Refugees and international relations*, Oxford University Press, New York, str. 187-215.

Coles, G. (1989), Approaching the refugee problem today, u: Loescher, G., Monahan, L. (Eds.), *Refugees and international relations*, Oxford University Press, New York, str. 373-410.

Cuny, F.C., Stein, B.N. (1992), *NGOs and repatriation during conflict*, The Center for the Study of Societies in Crisis, Dallas, Texas.

Hocke, J. P. (1989), Beyond Humanitarianism: The need for political will to resolve today's refugee problem, u Loescher, G., Monahan, L. (Eds.), *Refugees and international relations*, Oxford University Press, New York, str. 37-48.

Horvath-Lindberg J., Miserez, D. (Eds.), (1991), *Working with refugees and asylum seekers*, League of Red Cross and Red Crescent Societies, Geneva.

Loescher, G. (1989), Introduction: Refugees issues in international relations, u Loescher, G., Monahan, L. (Eds.), *Refugees and international relations*, Oxford University Press, New York, str. 1-33.

Republički zavod za statistiku, Dokumentacija 881 (1992), *Popis stanovništva 1991, Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima*, Zagreb.

Rudge, P. (1988), Reflections on the status of refugees and asylum seekers in Europe, u Miserez, D. (Ed.), *The trauma of exile*, Martinus Nijhoff Publishers, Vitznau, League of Red Cross and Red Crescent Societies, Geneva, str. 62-70.

Stein, B. N. (1980), *The refugee experience: An Overview of refugee research*, rad prezentiran na skupu "The refugee experience", The Royal Anthropological Institute and the Minority Rights Group, London, 1-44.

Stein, B. N., Cuny, F.C. (1992), *Refugee repatriation during conflict: A new conventional wisdom*, rad prezentiran na skupu: International Workshop on Red Cross and Red Crescent Cooperation in Repatriation, International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, Geneva, 2-5 December 1992, str. 1-25.

Šakić, V., (1993), Opći okvir proučavanja srpske agresije na Hrvatsku 1991..., *Društvena istraživanja* 4-5, 217-245.

Šakić, V., Sedlar, S., Tojčić, A. (1993), Ratni zločin i zločin genocida u agresiji Srbije na Republiku Hrvatsku 1991..., *Društvena istraživanja* 4-5, 2, 407-454.

Šterc, S., Pokos, N. (1993), Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske, *Društvena istraživanja* 4-5, 305-333.

United Nations High Commissioner for Refugees (1991), *Social services in refugee emergencies*.

THE CAUSES OF EXILE AND CHARACTERISTICS OF CROATIAN DISPLACED PERSONS IN THE CONTEXT OF THE WORLD REFUGEE ISSUE

Vlado Šakić, Zora Raboteg-Šarić, Andreja Brajša-Žganec
Institute for Applied Social Research University of Zagreb, Zagreb

In spite of the fact that war and armed conflicts are mostly the cause of an immense number of refugees throughout the world, the international community uses legal definitions of the refugee status based on the concept of individual persecution, which do not include this form of exile. International organizations have refrained from defining the cause due to which people are forced to leave their homes, because they wanted to act as non-political, strictly humanitarian factors. More recent considerations of the refugee issue worldwide indicate that dealing with this problem from a purely humanitarian viewpoint is inadequate, because it neglects the basic question of war and peace, i.e. conditions which give rise to a mass exodus of people. Authors analyze the basic socio-demographic characteristics of the refugee population in Croatia. An analysis is proposed, according to the most relevant characteristics, which could help organize aid and the return of refugees to their abandoned homes with more success. Comparison of the national structure of displaced persons from occupied territories with the national structure of inhabitants from the same regions before the war, indicates that in these areas ethnic cleansing of the non-Serbian population took place. The problems of displaced persons and refugees in Croatia are considered within the framework of new approaches in dealing with the refugee problem worldwide, according to which it is necessary in the first place to clearly define aggression and war as the cause of exile, and then undertake political, and not only humanitarian initiatives for solving this problem.

VERFOLGUNGSURSACHEN UND MERKMALE DER KROATISCHEN VERTRIEBENEN IM ZUSAMMENHANG MIT DEM FLÜCHTLINGSPROBLEM IN DER WELT

Vlado Šakić, Zora Raboteg-Šarić, Andreja Brajša-Žganec

Institut für die angewandten Gesellschaftsforschungen
Universität in Zagreb, Zagreb

Trotz der Tatsache, dass der Krieg und die Kampfhandlungen die riesengrosse Anzahl der Flüchtlinge in der Welt grösstenteils verursachen, verwendet die internationale Gemeinschaft die juristischen Definitionen des Flüchtlingsstatus, die auf dem Konzept der Verfolgung des Individuums gegründet sind, und die solch eine Flüchtlingsform nicht beinhalten. Die internationalen Gremien haben sich enthalten, die Ursachen zu definieren, wegen deren die Menschen gezwungen waren, ihre Häuser zu verlassen, weil sie als unpolitische, rein humanitäre Täter wirken wollten. Die neueren Auseinandersetzungen mit dem Flüchtlingsproblem in der Welt weisen darauf hin, dass es nicht angemessen ist, dieses Problem nur vom humanitären Standpunkt zu betrachten, weil dadurch die Grundfrage vom Krieg und Frieden, bzw. die Bedingungen, die zum Massenexodus führen, vermieden werden. In der Arbeit werden soziologisch-demographische Grundmerkmale der Vertriebenen in Kroatien analysiert. Es wird eine Analyse nach den relevantesten Merkmalen vorgelegt, die dazu dienen könnte, die Hilfer für die Vertriebenen wirksamer zu planen und die Rückkehr in die verlassenen Häuser zu organisieren. Indem die Volksstruktur der Vertriebenen aus den besetzten Gebieten mit der Volksstruktur der Bevölkerung aus den gleichen Gebieten vor dem Krieg verglichen wird, stellt sich heraus, dass auf diesen Gebieten nichtserbische Bevölkerung vertrieben wurde. Die Probleme der Flüchtlinge und Vertriebenen in Kroatien werden im Zusammenhang mit dem neueren Auseinandersetzungen mit dem Flüchtlingsproblem in der Welt betrachtet. Es ist notwendig, zuerst die Aggression und den Krieg als die Ursache der Verbannung klar zu definieren, und dann politische und nicht nur humanitäre Initiativen für die Lösung dieses Problems zu ergreifen.